

УДК: 364.044:37.018.3

Особливості діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми в навчальному закладі інтернатного типу

О.А. АГАРКОВ

Запорізький національний технічний університет, м.Запоріжжя, Україна, E-mail: air775@list.ru

Авторське резюме

Статтю присвячено дослідженню особливостей діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми в навчальних закладах особливого типу, а саме: в інтернатних навчальних закладах. Автором статті зроблено наголос на необхідності врахування в роботі працівників закладів інтернатного типу не тільки психологічних, але й соціально-психологічних та соціальних негативних наслідків перебування дитини в інтернатному закладі.

У статті систематизовано основні групи соціальних і психологічних проблем вихованців навчальних закладів інтернатного типу. Розроблено й обґрунтовано загальну програму діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми, які виховуються в інтернатному закладі (загальноосвітня школа-інтернат).

За пропозицією автора, ця програма має включати наступні етапи: діагностичний етап (що включає психодіагностичне обстеження дитини); корекційно-розвиваючий етап (включає підготовчий, консультативно-корекційний підетапи та підетап відстеження змін у поведінці і проявах дитини); супроводжувальний етап.

Ключові слова: діти-сироти, соціальна робота, навчальний заклад інтернатного типу, діагностико-корекційна діяльність.

The peculiarities of social worker diagnostic and remedial work with children in the boarding school

O.A. AHARKOV

Zaporizhzhya national technical university, Zaporizhzhya, Ukraine, E-mail: air775@list.ru

Abstract

In the article the characteristics of social worker diagnostic and remedial work with children in schools of a particular type, namely, in boarding schools, are studied. The author of the article emphasizes the need to pay attention not only to psychological but also to psychosocial and social negative consequences of the child

© О.А. Агарков, 2013

staying in the boarding school in the boarding schools' workers professional activity. In the paper the main groups of social and psychological problems of foster children in boarding schools are systematized. A general program of social worker diagnostic and remedial work with children who are brought up in boarding school is developed and proved.

According to the author's suggestion, this program should include the following phases: diagnostic phase (which includes psychodiagnostic examination of the child); remedial and developing phase (which includes preparatory consultation and correctional sub-steps and tracking changes in child's behavior and manifestations sub-step); accompanying stage.

Keywords: orphans, social work, boarding school, diagnostic and remedial activities.

Постановка проблеми. Проблема сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, завжди була актуальною, її розв'язання – одне з пріоритетних спрямувань державної соціальної політики. Державний комітет статистики України вказує на те, що кількість дітей-сиріт і молоді, позбавленої батьківського піклування, з кожним роком невпинно зростає. Сьогодні в Україні існує поширена система навчальних закладів інтернатного типу, які є невід'ємною частиною системи освіти взагалі. В свою чергу система інтернатних закладів потребує ефективною системою соціальної і психологічної допомоги і супроводу, інституційним втіленням якої є соціальна служба навчального закладу, на прями роботи якої регламентують види діяльності соціального працівника.

Діяльність соціального працівника в інтернатних закладах обумовлена специфікою контингенту інтернатів (діти-сироти; діти, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку; діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, які потребують тривалого лікування), умовами роботи і психологічними особливостями та специфічними психологічними проблемами вихованців інтернатних закладів, які пов'язані із явищем депривації. Тривала депривація призводить до ускладненого й нестабільного розвитку, що, зокрема, проявляється у заниженому позитивному уявленні про себе, неадекватній системі самооцінювання, неконгруентності образу Я (М.Аралова, О.Виноградова, В.Каган, В.Мухіна). Позбавлення батьківської опіки на фоні звуженого поля соціалізації та нівелювання індивідуальності дисгармонізує образ Я, спотворює його змістовні характеристики. Як наслідок – слабкість концепції Я, конформізм у поведінці, непослідовність дій, інфантилізм намірів та вчинків (О.Кікінежді, І.Кон, Л.Осьмак, Т.Юферева). Тому особливого значення набуває діагностико-корекційна і розвиваюча діяльність соціального працівника і соціального педагога з вихованцями інтернатних закладів.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз літератури щодо соціально-психологічних проблем осіб-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, дає можливість стверджувати, що цьому блоку досліджень свого часу приділяли велику увагу. Цю проблему розглядали М.Аралова, Л.Артюшкіна, А.Полянничко, Р.Бернс, Л.Виговська, І.Дуб-

ровіна, О.Ігнатова, Й.Лангмейер, М.Лісіна, В.Мухіна, А.Прихожан, Н.Толстих, Н.Репіна, В.Яковенко, І.Іванова, І.Пеша, В.Захарченко, які одночасно стверджували, що умови проживання дітей-сиріт в інтернатних закладах надзвичайно негативно впливають на загальний розвиток вихованців.

Діагностико-корекційний напрям діяльності соціального працівника в навчальному закладі інтернатного типу є важливим завданням соціальної служби. Специфіку діагностико-корекційної діяльності соціального працівника в системі інтернатних закладів вивчали: М.Акімова, О.Балакірева, Ю.Гільбух, Н.Гуткіна, М.Доннік, І.Дубровіна, Л.Жедунова, А.Іванова, О.Казакова, О.Кізь, Я.Жоломенський, О.Жоробейников, Н.Лусканова, О.Матвеева, А.Прихожан, А.Толстих, Л.Шипиціна та багато інших вітчизняних і російських авторів.

Діагностико-корекційна діяльність соціального працівника в навчальному закладі інтернатного типу є невід'ємною частиною комплексної соціальної і психологічної роботи і допомоги, мета якої – розробка корекційних і профілактичних програм подолання проблем депривації і дезадаптації, порушень поведінки, емоційних станів, розвитку розумових якостей і здібностей, створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі чи групі дітей і підлітків. Саме тому в навчальних закладах інтернатного типу діяльність соціального працівника виступає як діагностико-корекційна чи діагностико-розвиваюча.

Мета дослідження – визначення особливостей діагностико-корекційної діяльності соціального працівника в навчальних закладах інтернатного типу.

Вклад основного матеріалу. Особливості діагностико-корекційної діяльності соціального працівника в інтернатних закладах залежить від соціально-психологічних особливостей контингенту, умов проживання, виховання і навчання. Так, І.Доля зазначає, що в інтернатних закладах спостерігається надмірна опіка дітей, яка призводить до незнання ними своїх обов'язків. Результатом є формування у переважної більшості вихованців державних закладів хибної уяви про свої соціальні ролі, як сироти [2]. Інтернатні заклади відрізняються особливим контингентом дітей, здебільшого педагогічно занедбаних. О.Поляновська відзначає

такі поширені характеристики дітей в інтернатних закладах: «Вони відстають у своєму психічному розвитку, мають низьку пізнавальну активність, у них не сформувалися пізнавальні інтереси, рівень їхніх знань також значно нижчий, порівняно з учнями загальноосвітньої школи» [6, с. 23]. Схожої думки з цього приводу дотримується М.Доннік: «...діти, позбавлені батьківського піклування, що виховуються в закладах інтернатного типу, характеризуються досить невисоким рівнем розумового, психічного, фізичного розвитку; бажають кращого показники розвитку особистості, спостерігаються порушення статевої ідентифікації, з'являється схильність до вживання наркотиків, алкоголю й куріння» [3, с. 66].

З раннього віку на долю дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, випадає велика кількість негараздів, ситуацій, що травмують дитину, спричиняють наростання емоційної вразливості, озлобленості та породжують проблеми майбутнього дорослого життя. Одночасна дія двох факторів розвитку дитини поза родиною і процесу соціалізації вихованців школи-інтернату в умовах «закритої» освітньо-виховної системи інтернатного закладу призводить до виникнення екзистенційної депривації, під якою ми розуміємо наявність у вихованців інтернатних закладів глибинного почуття втрати сенсу життя, поєданого з відчуттям порожнечі.

Основним чинником, який впливає на розвиток дитини, позбавленої батьківського піклування, виступає сімейна депривація, що спричиняє появу особистісних розладів у процесі її подальшого розвитку, зумовлює порушення фізичного та психічного здоров'я.

Під депривацією психологи розуміють особливий психологічний вакуумний стан людини, який виник як результат певних життєвих обставин, за яких індивід позбавлений можливості протягом тривалого часу задовольняти життєво необхідні потреби в достатній кількості [7].

Діти, що залишилися без піклування батьків, з самого початку позбавлені важливого етапу формування первинного соціального досвіду в родині, внаслідок чого процес подальшої соціалізації дитини-сироти має деструктивний характер. Вони позбавлені можливості одержувати в достатній кількості соціальну інформацію; вони не володіють знаннями про зв'язки між певними речами, між людьми; у них бракує досвіду повноцінного різнобічного спілкування з дорослими й однолітками. Тому у таких дітей спостерігається низький рівень духовного розвитку. Усе це може створити складний комплекс духовних, моральних, правових порушень особистості.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців свідчать про несприятливий психічний та особистісний розвиток дітей у навчально-виховних закладах інтернатного типу, що,

в першу чергу, пов'язано із специфікою умов утримання і проживання дітей у «закритому» навчально-виховному закладі [7].

Соціальне сирітство порушує емоційні зв'язки особистості з довкіллям, зі світом дорослих, однолітків, які розвиваються в сприятливіших умовах, викликає вторинні порушення фізичного, психічного й соціального розвитку, здійснює страшний руйнівний вплив на здоров'я молодшої людини [4]. Крім того, чим довше дитина була соціально ізольована (перебувала в інтернатних закладах), особливо в ранньому віці, тим більш негативні психологічні риси її характеризують [9]. Пов'язують такі зміни з постійним відокремленням від зовнішнього світу, внаслідок чого в дітей спостерігаємо сенсорний голод, який, у свою чергу, призводить до появи симптомів госпіталізму (відкритих Р.Спитцем) та депривації (досліджуваної вперше Й.Ленгмейер та І.Матейчек).

В.Яковенко, розглядаючи особливості формування особистості дитини-сироти, наголошує на таких негативних якостях, що притаманні означеній категорії осіб: агресивність, заздрість, надзвичайна підозрілість до інших, брехливість, злодійкуватість, лінощі, погане навчання, недовіра, відлюдкуватість, заляканість, жорстокість до слабших за себе, грубість, відсутність жалості один до одного, жвавість, спритність, хитрість, неохайність, упертість, постійні наклепи, дратівливість, заздрість, егоїзм, безвідповідальність, неуважність, особиста неохайність, байдужість, імпульсивність, несамостійність поведінки [9].

У свою чергу, соціальна депривація виявлена в міжособистісних стосунках з однолітками, дорослими, особами протилежної статі. У майбутньому для дітей-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, стають властивими очікування рентних відносин, недовіра до людей, світу загалом, невдячність, заздрість, очікування неприємностей з боку оточення.

Тож аналіз досліджень та психолого-педагогічної літератури щодо сформованих соціально-психологічних особливостей вихованців інтернатної системи дозволяє виокремити типові негативні аспекти соціалізації дітей у закладах інтернатного типу: деформація родинних зв'язків через важке минуле; вузьке коло спілкування через закритий колектив; регламентація часу; несформований образ «Я»; відсутність соціальних навичок особистого життя; обмежені можливості у виборі професії; відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами; соціальна незахищеність після виходу із закладів інтернатного типу; низькі адаптивні можливості до розумових та емоційних навантажень (більшість вихованців зорієнтовані на те, що «мені винні»); відсутність потреби здорового способу життя; конформність, легка керованість, готовність бездумно

виконувати чиїсь указівки; нечітка орієнтованість на майбутнє, емоційна бідність, спрощене саморозуміння, імпульсивність [5]; недостатність мотиваційної сфери, підвищена психічна тривожність, нерозвиненість емоційно-вольових характеристик; обмежена можливість для адекватної статевої ідентифікації, у деяких випадках схильність ідеалізувати взаємини в сім'ї [1].

Отже, можна виділити основні групи психологічних проблем дітей-сиріт, які виступають об'єктом діагностичної і корекційно-розвиваючої діяльності соціального працівника в інтернатних закладах:

- 1) порушення і розвиток пізнавальної сфери (розвиток пізнавальних процесів, мислення, інтелектуальних і творчих здібностей);
- 2) порушення і розвиток емоційно-вольової сфери (акцентуації характеру, низький рівень саморегуляції діяльності, емоційні розлади);
- 3) проблеми в потребово-мотиваційній сфері особистості (низька соціальна активність);
- 4) неадекватність і несформованість «Я-концепції»;
- 5) прояви дезадаптивної поведінки (порушення психологічної і соціальної адаптації, девіантна, делінквентна, суїцидальна і адекватна поведінка);
- 6) порушення в сфері міжособистісного спілкування;
- 7) низький рівень сформованості системи життєвих компетенцій особистості (соціальний інтелект);
- 8) несформованість готовності до шлюбно-сімейних стосунків, невизначеність життєвої позиції і життєвих планів на майбутнє.

Виходячи з аналізу основних соціально-психологічних проблем вихованців інтернатних закладів, було розроблено загальну програму діагностико-корекційної роботи соціального працівника (див. рис. 1).

I. Діагностичний етап.

Корекційно-розвиваюча робота починається із звертання вихователя до соціального працівника. Саме цей момент виступає важливою ланкою щодо розробки подальших корекційних дій. На цьому етапі соціальний працівник повинен прояснити сутність запиту в формі консультації. Це момент встановлення контакту і збір інформації про проблему дитини з погляду вихователя.

Як відомо, за зовнішньою трансляцією запиту можуть міститися більш глибокі причини звертання до консультанта. Важливо ідентифікувати емоційний стан вихователів, які звернулися за допомогою, що дасть можливість виявити гіпотетичну причину звертання. Саме на першій консультативній сесії проводиться збір інформації про соціальну ситуацію дитини, історію розвитку дитини, зміст і форму стосунків дитини з дорослими і однолітками, успішність у навчальній діяльності.

I. Діагностичний етап: 1. Запит і наповнення його конкретним змістом 2. Виявлення особливостей розвитку дитини, ситуації 3. Обстеження інтелектуально-пізнавальної сфери дитини 4. Діагностика емоційно-вольової сфери дитини 5. Виявлення особливостей між-особистісних стосунків дитини			Консультаційна робота з вихователями щодо виявлення причин проблем дитини
II. Корекційно-розвивальний етап			Консультаційна робота з вихователями щодо вибраних методів і методик корекції Рекомендації вихователям щодо можливих проявів у поведінці дитини
1. Підготовчий етап: - виділення основних проблемних зон; - розробка системи дій і заходів; - підбір методик і методів взаємодії; - виділення критеріїв оцінки змін			
2.1. Корекція розумового, інтелектуального розвитку	2.2. Корекція емоційно-вольової сфери дитини	2.3. Корекція міжособистісних стосунків дитини	
3. Відстеження змін			
III. Супроводжувальний етап: - реадaptaція дитини в групі (класі); - включення її в сумісну діяльність з однолітками.			Зворотний зв'язок вихователів на поведінку дитини

Рис. 1. Загальна програма діагностико-корекційної роботи соціального працівника з вихованцями інтернатних закладів.

Інформацію про симптоми соціального працівник (консультант) отримує від учителів, соціальних педагогів і вихователів, тобто всіх тих, хто занепокоєний поведінкою дитини, тому що симптоми проявляються у формі порушень її поведінки і які представляють дискомфорт для оточення. Саме тому мета діагностики на першому етапі полягає в тому, щоб виявити сутність проблеми і історію її виникнення. Тому, зокрема, серед особливостей соціальної ситуації дитини треба враховувати роль генетичних факторів, особливостей раннього розвитку і порушень стилю виховання в родині (якщо дитина потрапила в інтернатний заклад саме перед початком навчання) у виникненні і розвитку психологічних проблем дитини.

Таким чином, перша консультація з вихователями включає отримання інформації про історію розвитку дитини, особливості її між-особистісних стосунків і характер навчальної діяльності. Окрім бесіди, даний етап повинен містити психодіагностичне дослідження особистості дитини.

Етап психодіагностичного обстеження дитини має важливе значення для корекційної ро-

боти у зв'язку, по-перше, з вибором адекватних методів і методик, які б відповідали виявленим проблемним зонам у процесі бесіди з вихователями і педагогами, і, по-друге, з диференціацією причин і проявів дезадаптації дитини за результатами діагностичних методик. Результатом обстеження є психологічний висновок, який визначає психологічну проблему дитини і спрямованість психокорекційної роботи.

II. Корекційно-розвиваючий етап.

Даний етап можна представити у вигляді трьох основних підетапів.

1. Підготовчий. За результатами діагностики, яка включає в себе консультації з вихователями та вчителями і комплексної психодіагностики особистості дитини, виділяються основні проблемні сфери і розробляється система дій і комплекс заходів щодо корекційної роботи з дитиною. Підбираються відповідні методики, методи взаємодії з дитиною і вихователями та критерії оцінки змін у поведінці або стані дитини.

2. Консультаційно-корекційний. Корекційна робота потребує системного і комплексного впровадження на всіх рівнях: інтелектуальному, емоційному, соціальному, тому робота з дитиною проводиться в трьох основних напрямках:

1) корекція розумового, інтелектуального розвитку;

2) корекція емоційно-вольової сфери;

3) корекція стосунків дитини із дорослими (вихователями) і однолітками.

Формами корекційної роботи можуть виступати як індивідуальні консультації, так і групові заняття (якщо це клас корекції). Одночасно відбувається консультування вихователів дитини і надання рекомендаційних консультацій соціального працівника. Вибір методів залежить від основної психологічної проблематики дитини і від напрямку психологічної чи психотерапевтичної школи, в напрямку якої працює консультант. Психологічна корекція поведінки дітей-вихованців інтернатних закладів повинна

відповідати двом основним критеріям: системно-комплексна робота на рівні когнітивних (інтелектуально-розумових), афективних (емоційно-вольових) та поведінкових проявів дитини і реалізація психокорекційних заходів разом з вихователями, соціальним педагогом).

3. Відстеження змін у поведінці і проявах дитини. Цей підетап передбачає систематичне відстеження змін у проявах дитини за допомогою зворотної інформації від вихователів і соціального педагога, і можливу діагностичну процедуру під час суто корекційної роботи. Ці зміни повинні відповідати критеріям оцінки або норм.

III. Супроводжувальний етап.

Даний етап пов'язаний з двома аспектами. По-перше, він стосується корекції стосунків дитини з однолітками, і по-друге, пов'язаний з реадаптацією дитини в групі (класі), включення її в сумісну діяльність з однолітками. Основними методами на цьому етапі виступають групові тренінгові методи, імітаційні, ситуативно-рольові, ділові ігри. На цьому етапі соціальний працівник періодично отримує зворотний зв'язок про дитину від вихователів.

Висновки. Отже, напрями роботи соціально-психологічної служби в інтернатних закладах мають ті ж особливості як і в шкільній соціально-психологічній службі, але їх специфіка пов'язана із контингентом – вихованцями інтернатних закладів.

Відрив або втрата сім'ї, закритість навчального закладу, чітка регламентація часу, обмежене коло спілкування впливають на виникнення особливих потреб і психологічних проблем вихованців інтернатних закладів, а тому діяльність соціального працівника набуває особливої значимості в силу того, що ця категорія дітей більш за все потребує допомоги у вигляді корекційних, розвиваючих і профілактичних заходів. Виходячи з цього діяльність соціального працівника носить переважно діагностико-корекційний і діагностико-розвиваючий характер.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балакірева О.М. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / Балакірева О.М., Яременко О.О., Дудар Н.П. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2000. – 134 с.
2. Доля І. Розвиток альтернативних форм соціалізації дітей-сиріт у контексті реформування державної системи опіки [Електронний ресурс] / І. Доля / Регіональний філіал НІСД у м. Донецьку – Режим доступу до журн. (або сайту): <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/12.htm>.
3. Доннік М.С. Соціально-психологічні проблеми вихованців соціальних гуртожитків / М.С. Доннік // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 3. – С. 65–70.
4. Курінна С.М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років у різних умовах життєдіяльності: дис. кандидата пед. наук: 13.00.05 / Курінна Світлана Миколаївна. – Слов'янськ, 2004. – 246 с.
5. Наточій А.М. До проблеми формування відповідальності у вихованців загальноосвітньої школи-інтернату / А.М. Наточій // Зб. наук. пр. Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2005. – Вип. 6 (45). – С. 58–65.
6. Поляновська О.Р. Позакласна виховна робота як один із шляхів профілактики правопорушень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Поляновська О.Р. – Хмельницький: АРТО, 2008. – 123 с.

7. Психологическое развитие воспитанников детского дома / [под ред. И.В.Дубровиной, А.Г.Рузской]. – М.: Педагогика, 1990. – 264 с.
8. Шипицына Л.М. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы / Л.М. Шипицына, Е.И. Казакова. – СПб.: Питер, 2000. – 234 с.
9. Яковенко В.С. Виховання та усиновлення дітей-сиріт: монографія / Яковенко В.С. – Кіровоград: Воля, 1998. – 333 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013

REFERENCES:

1. *Balakireva, O.M.* Vukhovantsi internativ pro sebe I svoje zhyttia (Foster children about themselves and their lives). Kyiv, 2000, 134 p.
2. *Dolia, I.* Rozvytok alternatyvnykh form sotsializatsiji ditej-syrit u konteksti reformuvannia derzhavnoji systemy opiky (Development of alternative forms of orphans' socialization in the context of the state system of care reforming). Mode of access: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/12.htm>.
3. *Donnik, M.S.* Sotsial'no-psykhologichni problemy vykhovantsiv sotsial'nykh gurtozhytkiv (Social and psychological problems of social hostels students). *Sotsial'na pedagogika: teoriya ta praktyka*. 2010, no 3, pp. 65-70.
4. *Kurinna, S.M.* Osoblyvosti sotsializatsiji ditej shesty-semy rokiv v riznykh umovakh zhyttedijal'nosti (Features of six to seven years children socialization in different conditions of life). Slovyansk, 2004. 246 p.
5. *Natochiy, A.M.* Do problemy formuvannia vidpovidal'nosti u vykhovantsiv zagal'noosvitnoji shkoly-internatu (The problem of responsibility formation of secondary school pupils of the boarding). *Zbirnyk naukovykh prats' Poltav's'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni V.H. Korolenka*. Poltava, 2005. No 6 (45), pp. 58-65 .
6. *Polyanovska O.R.* Pozaklasna vykhovna robota jak odyn iz shliakhiv profilaktyky pravoporushen' ditej-syrit ta ditey, pozbavlenykh bat'kivs'kogo pikluvannia (Extra-curricular educational work as a way of preventing violations of orphans and children deprived of parental care). Khmel'nytskyj, 2008, 123 p.
7. *Psyholohycheske rozvitije vospytannykov detskogo doma* (Psychological development foster children). Moscow, 1990. 264 p.
8. *Shypytyna, L.M.* Kompleksnoje soprovozhdeniye i korrektsiya razvitija ditej-syrit: sotsyalno-emotsyonalnye problemy (Integrated following and correction of orphans' development: social and emotional problems. - St. Petersburg, 2000. 234 p.
9. *Yakovenko, V.S.* Vykhovannia ta usynovlennia ditej-syrit (Parenting and adoption of orphans). Kirovograd, 1998. 333 p.

Агарков Олег Анатолійович – кандидат соціологічних наук, доцент, доктор політичних наук
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: air775@list.ru

Aharkov Oleh Anatoliiovych – PhD in sociology, associate professor, doctor of political sciences
Zaporizhzhya national technical university
Address: 64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: air775@list.ru